

TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ

1. Ana Akım Sosyolojik Yaklaşımlarda Birey ve Toplum Kavramlaştırmaları

Toplumbiliminde, kuramsal çözümlerlerin en başta geleni toplumsallaşma kuramıdır (Abadan-Unat, 1995). Toplumsallaşma, bireyin içinde doğduğu toplumun etkin bir öznesi durumuna gelme süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç aracılığıyla birey, toplumun davranış kalıplarını, kültürel değerleri ve normları içselleştirerek benlik ve kişilik kazanır (Tezcan, 1992).

Bugüne kadar yapılmış olan bütün toplumsallaşma tanımları iki temel kavram üzerinden ilerler: birey ve toplum. Toplumbilimsel çözümlemede, toplumsallaşma kavramı birey ve toplum arasındaki ilişkiyi açıklamada, anahtar kavram olarak kullanılmıştır.

Daha genel bir bakışla, birey ve toplum diyalektiği, toplumbilimin kendini var ettiği ve üzerinden ilerlediği en temel sorunsal olmuştur.

Swingwood'a göre (1984), klasik toplumbilimin temel kaygısı, bir sistem olarak toplum kavramına yaptığı vurgu ile, toplumsal yapı ve toplumsal değişimde birey öznenin rolünü konumlandırma çabası arasındaki çelişkidir. Başka bir deyişle, özne ve yapı, iradecilik (voluntarizm) ve belirlenimcilik (determinizm) arasındaki gerilimdir (Swingwood, 1984). Toplumbilimin açıklamaya yöneldiği sorunun bu ikili doğasına ilişkin varsayımlara baktığımızda, farklı kuramsal perspektiflerin yönelimlerini iki grupta toplayabiliriz. Makro yaklaşım adı verilen ilk grup, toplumsallaşma sürecinin, toplumsal yapının sürekliliğini sağlama özelliğine vurgu yaparak, bir toplumsal yapı çözümlemesi yapmayı hedefler. İkinci grup ise, toplumsallaşmayı, bireyin bir benlik ve kişilik kazanma süreci olarak açıklama eğilimindedir. Toplumsal yapının değil, bireyle toplum arasındaki etkileşimin altını çizen bu kuramlar, mikro yaklaşımlar altında toplanır.

A. Makro Yaklaşımlar

Makro kuramların ortak özelliği, toplumun kendine özgü, sui generis bir gerçeklik olduğu varsayımında temellenen bir referans çerçevesi tanımlamalarıdır (Larson, 1977). Pozitivist yaklaşımı benimseyen, yapısal bir çözümleme amacıyla olan İşlevselcilik ve Çatışmacılığın Marxist kanadı, bu grup içinde ele alınır (Poloma, 1993). Bu tür kuramlar, bireyi toplumsal yapı içinde edilgen bir konuma yerleştirerek, belirlenimci bir yaklaşım sergilerler. Yani öznenin

etkin rolünü, örneğin Marxistler ekonomik sistem içinde, Durkheim'ı izleyen İşlevselciler ise sosyo-kültürel sistem içinde eritme eğilimindedirler (Larson, 1977).

Toplumbiliminde en önemli kuramsal perspektiflerden biri olan işlevselciliğin temel kaynağını oluşturan Durkheim'ın yazılarında, toplum tarafından biçimlendirilen bir birey anlayışı baskındır. Durkheim'a göre bütün toplumlarda olduğu gibi çağdaş toplumlarda da temel sorun, bireyin toplumla olan ilişkisidir (Durkheim, 1985). Durkheim'ın çalışmalarının tümünün odağındaki düşünce şudur: toplum bireylerden değil, birey toplumdandır (Aron, 1986). İnsanın ussalığı, onun toplumsallığının sonucudur; insanı hayvandan ayıran, toplumsal doğasıdır (Durkheim, 1985). Ortak bir ahlaksal gerçekliğin (collective reality) egemenliğinde olan bireyin toplumla ilişkisini, İntihar (1986) adlı eserinde, şöyle betimler: "... bireyleri kendi tasarımına göre biçimlendirerek, onlara, davranışlarını yöneten dinsel, siyasal, ahlaki inançları benimseten toplumdur; ...insan etkinliklerinin bu üst biçimleri toplumsal bir kökenden kaynaklandığından, amaçları da toplumsal niteliklidir. Toplumdan doğdukları için topluma yöneliktirler; daha doğrusu bunlar, bizim her birimizde cisimleşip bireyselleşen toplumun kendisidirler... Bu insan etkinliklerini ancak topluma bağlılığımız ölçüsünde yapabiliriz. Buna karşılık kendimizi o kadar koparmış oluruz; çünkü yaşamın hem kaynağı hem de amacı toplumdur."

Durkheim, modern toplumu kendine özgü bir gerçekliğe sahip organik bir bütün olarak görür (Blackledge and Hunt, 1989). Durkheim'cı geleneğin temel boyutu (postulate) şudur: bir toplumsal olgunun nedeni, bireysel bilinç durumları arasında değil, önceki toplumsal olguların arasında araştırılmalıdır (Tiryakian, 1990). Durkheim'cı gelenekte bireyler, normlar ve bu normları kutsal kabul eden kurumlar tarafından belirlenen ürünler olarak, ya da kurumsal veya toplumsal yapıları biçimlendiren statü ve rolleri işgal eden soyutlamalar olarak değerlendirilir (Poloma, 1993).

İşlevselciler, 'toplum' kavramının mantıksal çözümlemesiyle başlarlar. Herhangi bir toplumun varlığını sürdürmesi ve gelişmesi için gerekli olan şey nedir? (Blackledge & Hunt, 1989) sorusuyla devam ederler. En basit anlamda düşünüldüğünde, her toplum doğasının gerektirdiği şekilde eski kuşağın yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla, yeni üyeleri bünyesine katmak zorundadır. Yeni üyelerin temel gereksinimlerini karşılamaya yanı sıra, ortaya çıkacak uyumsuzlukların önüne geçmek için üyeler arasında ortak bir dil, ortak bir inanç ve temel değerler dizgesinde uzlaşma sağlamalıdır. Toplumun ayakta kalması ve gelişmesi için ortaya çıkan belli sorunları çözmeye kullanılacak mekanizmalar 'kurumlar' olarak adlandırılır. Bu kurumlardan örneğin, aile, yeni üyelerin katılımı sorununa çözüm getirme özelliğine sahiptir; ekonomik kurumlar, üyelerin beslenme ve barınma gibi temel gereksinimlerini karşılamaya

yardımcı olur; dinsel kurumlar, temel değerlerin sürdürülmesini sağlar; eğitim ise, toplumun yeni üyelerinin toplumsal yaşama katılabilmeleri için gereken şeyleri öğretme işlevini yerine getirir.

Durkheim gibi bazı İşlevselciler organik bir yaklaşımla, toplumu insan bedenine benzetirler (Tan, 1990). İnsan bedeninde her organın belirli ve özel bir işlevi vardır. Ayrıca bu organlar etkin bir biçimde çalışabilmek için çalışabilmek için birbirlerine gereksinim duyarlar. Benzer biçimde, toplumdaki bütün bölümler ya da kurumlar da özel işlevlere sahiptir. Aynı zamanda da her birinin işlevlerini yerine getirebilmesi, diğerlerine bağlıdır. Örneğin eğitim, aileye, ekonomiye, politik ve dinsel sistemlere çeşitli şekillerde bağlıdır.

Toplumsal kurumlar karmaşık yapılardır. Sözgelimi eğitim, her biri sahip olduğu özel işlevleri belli bütün içinde yerine getiren -ilk, orta ve yüksek eğitim- alt sistemlerden oluşur. Ayrıca eğitim sisteminin bu farklı tabakaları, bölümler ya da sınıflar gibi küçük birimlerden oluşurlar. Bunlar sırayla, rol olarak adlandırılan daha temel birimleri içerirler. Bu roller, insan bedenindeki hücrelere benzer ve bütün sistemin etkin biçimde işlemesine önemli katkıda bulunurlar.

İşlevselciler, toplumun temel birimlerinin işlevlerini etkin olarak yerine getirmelerinin nedenini açıklamak için ‘toplumsallaşma’ ve kültür kavramlarına başvururlar (Blackledge & Hunt, 1989). İşlevselcilere göre, her toplum değerler ve normlar içeren bir kültüre sahiptir. Toplumun üyelerinin çoğu, bu değer ve normlara uygun davranırlar. Çünkü, toplumsallaşma sürecinde bunları içselleştirmişlerdir.

Toplumsallaşma olgusuna en çok vurgu yapan İşlevselcilerinden biri Parsons’dır. Parsons’a göre, toplumsallaşma, yani bilgilerin öğrenilmesiyle yerleşik norm ve değerlerin içselleştirilmesinin bileşimi, biyolojik yeniden üretimin yanı sıra, toplumsal sürekliliği sağlayan başlıca süreçtir (Moore, 1990). Etkili bir toplumsallaştırma mekanizması olmaksızın, toplumsal yapı ve bireylerden oluştuğunu söyler. Başka türlü söylersek, toplumu, ‘kültürel’, ‘toplumsal’ ve ‘kişilik’ sistemleri adını verdiği üç bölüme ayırır (Blackledge & Hunt, 1989). Kültürel sistemin en önemli parçası, toplumun bütün üyeleri tarafından paylaşılan ‘genel değerler’dir. Toplumsal sistem ise, toplumsal rollerden oluşur. Ona göre toplumsal yapının en önemli birimi roldür. Rolü oluşturan temel madde ise rol beklentisidir. Son olarak kişilik sistemi, Parsons’ın deyimiyle “gereksinme eğilimleri”nden oluşur. İnsanın bazı gereksinimleri doğuştandır, biyolojik olarak verilidir. Ancak en önemlileri toplumsallaştırma süreci boyunca kazanılanlardır.

Parsons, bu üç sistem arasında bir denetim hiyerarşisi olduğunu öne sürer. Yani kültürel sistem toplumsal sistemi, toplumsal sistem ise kişilik sistemini denetler. Başka bir deyişle,

kültür toplumsal yapının doğasını belirler, birey kişilikleri de kültürlerinin ve toplumsal rollerinin isteklerine göre biçimlenirler.

Parsons toplumsallaşmayı süreç olarak tanımlar. Bu süreçte toplumun değerleri bireylerin kişiliğinde içselleşir. Toplumun değerleri bireyin değerleri haline gelir. Ayrıca, gereksinim eğilimlerinin içselleşmesine neden olan toplumsallaştırmadan da söz eder. İnsanlar, özel rollerini yaparken toplumun moral değerlerine bağlı hale gelirler; çünkü buna ihtiyaç duyarlar. Rol beklentileri yerine getirilir; çünkü birey bunları yapmayı gereksinir. Parsons'a göre insan, yalnızca toplumun moral standartlarını gözlemleyerek ve kendinden bekleneni yaparak doyum sağlayabilen, 'onay arayan' bir varlıktır. Bu şekilde toplumsal değerler sürdürülür, roller gereği gibi oynanır, toplumsal düzen ve süreklilik sağlanır. Bu çerçevede Parsons'ın kuramı, olayların sonucunu kabul eden bireylerle, bir kültür kuramına ve toplumsal belirlenimciliğe varır.

İşlevciler tarafından sunulan insan, yaratıcılık ve seçiciliğe çok az yer bırakan toplumsal sınırlılıklar veya normlar tarafından belirlenmiştir. İşlevcilerin yoğunlaştıkları alan, büyük ya da küçük sistemler ile bunların örgütlenmeleri ya da yapıları, amaçları veya işlevleridir. Bu görüş, toplumbilimin 'fazla toplumsallaştırılmış insan' (oversocialized) kavrayışına ilişkin eleştirilere yol açmış ve toplumsal çözümlemeye 'öznesini' geri getirme çabalarında uyarıcı olmuştur (Poloma, 1993).

Marxist kuram ise, birey ve toplum ilişkisini açıklarken, İşlevcilerden farklı bir kavramsal çerçeve kullanır. Marx'a göre toplumsal varlık bilinçlilikle belirlenir. İnsanın varlığını belirleyen onun bilinci değildir, tersine insanın toplumsal varlığı onun bilincini belirler (Marx, 1976). Marx'ın kuramsal amacı, farklı üretim biçimlerinin yapılarını betimleyerek, toplumsal yaşamı altta yatan bu yapılar aracılığıyla açıklamaktır (Bottomore, 1990).

Marx'ın kuramı, tarihte emeğin rolü üzerindeki genel maddeci (materyalist) görüşüne dayanır. Emek, maddi nesnelere üretilmesi yoluyla bir insan dünyası yaratır. *Felsefenin Sefaleti*'nde (1966), toplumsal ilişkilerin üretici güçlerle çok yakından bağlantılı olduğunu belirtir. İnsanlar yeni üretici güçler edinirken, kendi üretim biçimlerini de değiştirirler. Bunu yaparken de, yani hayatlarını kazanma yolunun değiştirirken, toplumsal ilişkileri de değiştirirler. Toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine göre kuran aynı insanlar, bu ilişkilere uygun olarak ilkeler, düşünceler ve kategoriler de üretirler. İnsanla doğa arasındaki değişimin başlıca biçimi olarak emek, doğayı değiştirirken insanın onun aracılığıyla kendisini ve toplumunu da değiştirdiği tarihsel olarak gelişen bir süreçtir; çünkü emek veya üretim, kendi doğası gereği toplumsaldır (Keat & Urry, 1994). Marxist yaklaşımda emeğin rolü, şu cümleyle

özetlenebilir: “emek, insanın tüm varlığının başlıca koşuludur; öyle ki emek insanı bizzat yarattı diyebiliriz” (Engels, 1977).

Marx’a göre insanın varlığı gerçekleştirdiği etkinliğe eşittir; yani insan ne yapıyorsa odur. Marx temel eseri *Kapital*’de (1966), insanı yaşama şartları ile tanımlar. İnsan bütün olarak, gereksinimlerini gidermek için kullandığı araç ve maddelerle, çalışma şartlarıyla, kendisine gerekli olan ürün ve malları üretim biçimiyle, toplumsal emeğinin hangi şartlar içinde yürütülmüş olmasıyla vb. belirlenmiştir. İnsanın varlığının temelinde ekonomik bir etkinlik vardır. Bu etkinliğin nesnel şartları aslında, insan yaşayışının nesnel ve belirleyici şartlarıdır. Maddi hayatın üretim biçimi, toplumsal, politik ve düşünsel süreçleri genel olarak biçimlendirir.

Marxist yaklaşımın toplum açıklaması, alt yapı ve üst yapı kavramlaştırmalarına dayanır. Alt yapı, ekonomik etkinliğe ya da üretim biçimine işaret eder. Üst yapı ise ekonomik yapının dışındaki diğer tüm toplumsal kurumları ve uygulamaları içerir; örneğin politika, eğitim, din, aile, insanın düşünceleri, inanç ve değerleri.

Marxistler, toplumun üst yapısındaki her şeyin ekonomiyle ilişkili olduğuna inansalar da, bu ilişkilerin doğasını açıklamaya ilişkin farklı yönelimlere sahiptir. Bir grup, ekonominin üst yapıyı belirlediğini savunur (Blackledge & Hunt, 1989). Örneğin bir toplumun eğitim sistemi ya da yönetim biçimi, aile yapısı, toplumun ekonomik sisteminin doğasının doğrudan bir sonucudur. Ekonomik temel değiştiğinde, tüm diğer üst yapı kurumları da kaçınılmaz olarak aynı şekilde değişecektir. Diğer gruba göre ise ekonomi üst yapıyı belirlerken üst yapı da ekonomiyi belirler (Bottomore, 1990). Aralarında diyalektik bir ilişki vardır. Yani ekonomik güçler, örneğin eğitim sistemini etkilerken, eğitim sistemi de ekonomiyi biçimlendirmede ve değiştirmede önemli rollere sahiptir (Blackledge & Hunt).

Marxist toplum açıklaması, bireyi üretim ilişkileri çerçevesinde ve ekonomik sistem içerisinde tanımladığı için, ekonomik belirlenimci bir yaklaşım olarak eleştirilmiştir (Swingwood, 1989).

19. Yüzyıl sonlarını ve 20. Yüzyıl başlarını kapsayan sürecin toplum kuramı, dikkatini yapısal bir toplum çözümlemesi yapmaya odaklanmıştır ancak o dönem toplumbilimcilerin hiçbiri yeterli bir bireysel benlik (self) nosyonu oluşturamamışlardır (Larson, 1986). Hepsinde ortak olarak benlik, geniş makro toplumsal sistemle ilişkisi içinde, normları özümleyen ve belirli rolleri yerine getiren cisimsiz bir aktör olarak tanımlanmış, fakat onun zengin karmaşıklığı, çok yönlülüğü, farklı eylem ve bilinç biçimleri, büyük ölçüde görmezden gelinmiştir (Poloma, 1993).

Ancak Simmel ve Weber'in çalışmalarında temellenen Toplumsal Eylem kuramı, insan etkileşimi çalışması olarak toplumbilimin konusunu yeniden tanımlamaya çalışmıştır (Swingwood, 1984). Weber'in kuramsal amacı ve kaygısı, her aktörün kendi davranışına verdiği anlamı kavramaktır. Çünkü toplumbilim, toplumsal davranışın bilimidir; toplumsal davranışı yorumlayarak anlamayı ve oluşumunu toplumsal olarak açıklamayı hedeflemelidir (Aron, 1986). Toplumsal ilişkiler, aktörlerin davranışlarının sonucudur ve doğal olgularda bulunmayan bir niteliğin, 'anlam'ın etkisi altındadır (Bottomore & Nisbet, 1990). Bu öncüller Weber'i, toplumsal bilimlerdeki yönetime ilişkin tartışmalarda iki rakip yaklaşımı –pozitivizm ve anti-pozitivizm- bütünleştirme çabasına götürmüştür (Keat & Urry, 1994). Weber toplumu bir 'sistem', bir 'yapı' olarak kavrama eğiliminde olan Marx ve Durkheim'dan farklı olarak, tekil toplumsal eylemden yola çıkması gereken bir toplumbilimin altını çizmiştir (Özlem, 1990).

B. Mikro Yaklaşımlar

İşlevci yaklaşımın hem görgül ve kuramsal açıdan önemli eleştiriler alması hem de siyasal yönden tutucu özellikler taşıması, toplumbilimde toplumsal eylem ve görüngübilim ağırlıklı yaklaşımların benimsenmesine yol açmıştır (Tan, 1990). Mikro-toplumsal süreçlerle ilgilenen bu yaklaşımlar, toplumbilimsel çözümlemenin insan davranışının öznel ve yorumlayıcı yönlerinin çözümlemesini öne çıkarmıştır. Burada birey, nesnel yapı ya da durum tarafından belirlenmiş bir ürün olmaktan çok, en azından kısmen özgür birimdir. Bu yaklaşım, eylemi toplumsal bir uyarana doğrudan bir tepki olarak almak yerine, aktörün nesnel uyararı öznel tanımlaması ya da yorulmasını ele alma zorunluluğunu vurgular (Poloma, 1993). Anlama ve yorumlamanın altını çizen bu yaklaşımlar, insan bilimlerine egemen olagelmış mantıksal görgücülüğe sistemci ve yapısalcı yaklaşımlara bir seçenek olarak gelişmiştir (Rabinow & Sullivan, 1990). Larson'un (1986) belirlemesine göre, 19. Yüzyıl Amerikan toplumbilimcileri, Durkheim ve Marx gibi klasik toplumbilimcilerin kuramlarını, 'yeni' dünyadan çok, 'eski'sinin çözümlenmesine daha uygun gördüler. Liberal siyaset ve ekonomi felsefesinden etkilenen Amerikalı toplumbilimciler, topluma ilişkin kuramsal düşüncelerini, bireyselci (individualistic) bir hareket noktasından yola çıkarak oluşturdular. Temel varsayımları şuydu: bütün grupların yapısı, onun tek tek bireylerden oluşan farklı bileşenlerinin bir araya gelmesinin sonucudur ve toplumsal olan da işte bu 'bilen', 'hisseden' ve 'isteyen' bireylerin güdülerinden türetilir. Bu fikirlerini Darwinyen bir evrimsel çerçevede ifade ederek, evrimsel değişimin doğal olarak ilerlemeci olduğuna ve evrim sürecinin, insanın müdahalesi yoluyla hızlandırabileceğine inandılar. Be evrimsel ilerlemeci düşüncenin geçerliliğine güvenin altını oyan çeşitli faktörlerin

en önemlisi, I. Dünya Savaşı oldu. O güne dek doğru olarak kabul edilen, kendini ‘uygarlık’ olarak dışa vuran ‘ussalık’, yarattığı ve yaratabileceği yıkıcı sonuçlarla, insanlığın önünde artık ciddi bir sorun olarak duruyordu.

I. Dünya Savaşı sonrasında, pek çok ikinci kuşak toplumbilimci, makro düzey kuramlaştırmadan düş kırıklığına uğradı (Swingwood, 1989). Onlara göre savaş, toplumsal değişimin zorunlu olarak ilerlemeci olduğuna ve toplumsal düzenin sorunsal olamayacağına ilişkin varsayımların geçerliliğinin çürütülmesinin en açık kanıtıydı. Artık temel sorun, ussal ve toplumsal insanın, nasıl biçimlendi(rildiği) konusuydu. Bunun yanıtı, toplumsallaşma sürecinin çözümlenmesinde ve gündelik toplumsal yaşamdaki düzenli davranışa neden olan bir benlik kavramının üretilme biçiminde (nasıl meydana getirildiğinde) aranmaya başlandı (Poloma, 1993).

Bu dönemdeki kuramsal arayışlar, insanların toplumbilimsel çözümlenmeye geri döndürülmesine duyulan gereksinimi vurgular. Başka bir deyişle, kuram sarkacının, aşırı toplumbilimden (Sociologism), toplumsal yapı içinde bireyin rolünün yeniden değerlendirilmesine/tanımlanmasına giden bir çabadır (Poloma, 1993).

Bu çerçevede, Ward ve Sumner’le başlayan yeni düşünme geleneğinin temel öncülü şu olmuştur: insanın toplumsallığı, psiko-biyolojik dürtülerle harekete geçirilen bireysel davranışın doğal sonucudur ve toplum, eylem halindeki bireylerin bir araya gelmesinin ürünüdür (Larson, 1977). Böylece, birey-toplum etkileşimi temel inceleme konusu olmuştur.

Yorumcu yaklaşımlar ya da mikro kuramlar, pozitivistlerden farklı olarak, belirlenmişliğin karşısında yer alan insan özgürlüğünü ve yaratıcılığını sorgulamışlar, dil ve anlamını vurgulamışlardır (Keat & Urry, 1994). Toplumsal kurumların gizil baskısını kabul etmekle birlikte, insanın bu kurumları biçimlendirmede yaratıcı yetisi üzerinde durmuşlardır. Kurumlar ya da toplumsal yapılar üzerinde düşünürken, toplumsal bir gerçekliği bitmiş bir ürün olarak değil, bir oluşum süreci içerisinde ele almışlardır (Larson, 1977). Kadın ve erkekler toplumsal dünyada bir anlamda özgür ‘aktörler’ olmakla beraber, aynı zamanda mevcut toplumsal dünya tarafından da şekillendirilmektedirler (Poloma, 1993). Bu yaklaşım, yapıların doğası yerine, etkileşim ve dünyanın yorumunu vurgular.

Bu kuram arayışları çerçevesinde, sosyal-psikolojik perspektifi geliştiren Cooley ve Mead gibi kuramcılar, toplumsal etkileşim süreciyle, onun farklı biçimleriyle ve örgütlü insan davranışının sonuçlarıyla ilgilenmişlerdir (Poloma, 1993). Onlara göre birey, hem ‘eyleyen’dir (actor) hem de ‘tepki gösterendir’ (reactor). İnsan, fiziksel ve toplumsal çevresinin basit bir yansımasından daha fazla bir şeydir.

2. Benliğin Oluşumu ve Toplumsallaşma İle ilgili Farklı Yaklaşımlar

A. Sigmund Freud: Kişiliğin Oluşum Evreleri

Freud'un toplumsallaşma kuramı, bir toplumsal duruma verdiğimiz yanıtların ya da gösterdiğimiz tepkilerin, bilinçsiz, us dışı (irrasyonel) ve bizim denetimimizin dışında olduğunu söyler (Coser, vd, 1983). Cooley ve Mead gibi, Freud da toplumsallaşmayı insanın doğumundan başlatır. Ancak onlardan farklı olarak, toplumsal gerekliliklerin kişilik üzerindeki etkilerini vurgulamıştır.

Freud benlik kuramını, toplum için bastırılması gereken içgüdüsel dürtüler çevresinde kurar. Ona göre insan organizması 'zevk ilkesi' ve 'gerçeklik ilkesi' arasındaki gerilimle karakterize edilir (Freud, 1977). Zevk ilkesi 'Libido'yla (cinsel enerji) ilgilidir. Gerçeklik ilkesi, yani 'toplumsal hale gelme' süreci, içgüdüsel cinselliğin engellenmesini içerir. Freud'un kişilik kuramı, toplumbilimsel bir boyut da taşır: Ona göre, bireyler toplumsal varlıklar olarak kültürel değerleri ve normları içselleştirirler (Swingwood, 1989). *The Ego and The Id* adlı yapıtında insan kişiliğini üç özerk ve çatışan düzeyin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlar. Bunlar İd, Ego ve Süper-Ego'dur. Freud'un temel meselesi Süper-Ego ve onun aile yapısıyla ilişkisidir.

Freud (1993) duygusal ve güdüsel ahlâki gelişimini, İd, Ego ve Süper-Ego ilişkilerinde denge kavramına bağlar. İd, insanın doğuşundan itibaren sahip olduğu tüm güdülerinin toplamı olarak, temelde cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden oluşur. Önceleri bebeğin biyolojik dürtüleri bütün davranışlarını yönetir. Bu henüz biyolojik dürtüleri doğrultusunda hareket etme ve toplumsal olmama durumuna Freud "İd" adını verir. Çocuğun geçirdiği aşamaları, oral, anal ve fallik dönemler adını verdiği üç döneme ayırır. Bunlar yetişkin kişiliğini etkileyen dönemlerdir. Bu kritik dönemler, toplumsallaşma sürecinin evrelerini oluşturur. Çocuk etkin bir şekilde biyolojik gereksinimlerini tatmin etmeye çalışırken, davranışları ebeveynler tarafından cezalandırılır ya da ödüllendirilir. Böylece iç tepilerini denetlemeyi ve başkalarının isteklerine uymayı, kendisi için önemli olan bu çok yakın insanlarla (anne ve baba) etkileşim kurarak öğrenir.

Ego ise kişinin çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıkar. Yani kişiliğin ussal ögesidir. Ego bilinçlidir ve İd isteklerinden toplumca kabul edilenlerin bilinç düzeyine çıkmasını izin verdiği hâlde, diğerlerini 'bastırma' mekanizmasını kullanarak bilinçaltında tutar.

Çocuk, ailesinin değerlerini ve tutumlarını içselleştirerek, bir Süper-Ego ya da bilinç geliştirir. Yani Ego'nun hangi isteklerinin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerini ise bilinçaltında tutması gerektiğini belirleyen Süper-Ego, çocuğun ailesiyle olan etkileşimi sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir.

Freud’cu toplumsallaşma süreci, ussal benliğin bilinçli yanı olan Egonun, İd ve Süper-Ego arasındaki çatışmayı çözmesi ve ikisinin de isteklerini tatmin etmek için uygun, gerçekçi yolları bulması ile gerçekleşir.

Freud’un sosyolojik kuram açısından önemi, Enerji ve yaratıcı bir benlik kavramlarına yaptığı vurguyla, bir kişilik eylemi kavramı geliştirmeye çalışmasındadır (Swingwood, 1989). Benliğin ve toplumun oluşmasında us dışı (irrasyonel), bilinçsiz güçlerin rolünü, birey ve toplum arasındaki uyumun potansiyel yokluğunu öne sürer. Ancak Freud’un kuramı, benliğin toplumsal sistemle ilişkisini ve günlük yaşamla ilgisini açıklamaz (Swingwood, 1989).

B. Charles H. Cooley’in Birincil Gurupları ve Ayna Benlik Kavramsallaştırması

Cooley’e (1985) göre kişilik, toplumsal etkileşimle gerçekleşir. Toplum ve birey birbirinden ayrılabilir olgular değildir; birey toplumdaki ayrılmaz çünkü diğer insanlarla etkileşim içinde kimlik ve kişilik kazanır. Aynı şekilde toplumda bireyden ayrılmaz. Çünkü o da bireysel akımın bir parçasıdır.

Cooley, bireyin toplumsallaşmasını ‘ayna benlik’ (Looking-Glass Self) kavramıyla açıklar (Koenig, 1968). Buna göre, bir kişinin kendilik imgesi başkalarının onu nasıl gördüklerini ya da onun başkalarının kendisini nasıl gördüklerini ilişkin inancın yansımasıdır. Çoğunlukla başkalarının yargılarını, kendimizinkiymiş gibi kabul etme eğilimini de olduğumuz için, onların bize ilişkin tanımları bizim kendi kimliğimizi (Self-Identity) biçimlendirir. Bu noktada, Cooley’in birincil gruplar (primary groups) kavramsallaştırması önem kazanmaktadır. Cooley, çok yakın, yüz yüze ilişki kurulan gruplar için, özellikle de aile ve oyun arkadaşları için birincil gruplar terimini kullanır ve diğerlerinden ayırır (Cooley, 1971). Birincil gruplar derken, yakın, yüz yüze ilişki ve iş birliği ile karakterize edilenlerden söz etmektedir. Bu gruplar pek çok bakımdan birincildir, fakat önemli olan nokta, bu grupların, toplumsal doğanın ve bireyin diğerlerinin ideallerinin biçimlenmesine temel olmalarıdır. Burada, ortak bir yaşam ve grup amaçları söz konusudur. Bu bütünlüğün bir tür sempatiyi ve ortak kimliği içeren “biz” kelimesiyle ifade edebileceğini belirtir. Birey, bu tür gruplarda bütünlük duygusu içinde yaşar ve o duygu içinde amaçlarını bulur. Birincil gruplar, bireyin en erken ve en mükemmel toplumsal bütünlük deneyimini verirler. Bu gruplar sadece birey için değil aynı zamanda toplumsal kurumlardan içinde hayat kaynağıdır.

Birey, sözü edilen bu birincil grupla, özellikle aile üyeleriyle girdiği etkileşim yoluyla, bir benlik fikri (self idea) geliştirir. Kendisine yönelik davranışların bilincine vararak yapar bunu. Yani, başkalarının zihninde nasıl görüldüğünün bir yansıması aracılığıyla kendine ilişkin kavramlaştırmayı edinir. Yani, bireyin benlik algısı, kendisini başkalarının gözüyle görmeye başladıktan sonra oluşur. Bizim başkalarına nasıl görüldüğümüze ilişkin fikrimizin yanı sıra, onların gördüğünü düşündüğümüz her ne ise, onunla ilgili duygularımız da vardır. Örneğin insanların bizi beğendiklerine inandığımız zaman, bundan gurur duyarız ya da alay ettiklerini düşündüğümüzde utanırız. Diğer insanlar, içinde kendimizi gördüğümüz birer ‘ayna’dırlar. Diğer insanların bize ilişkin düşüncelerini, onların davranışlarından, sözlerinden vs. çıkarırsınız. Bu bilgi, kendimizi nasıl bildiğimize ve kendimizle ilgili ne hissettiğimize ilişkin genel yargımızın oluşmasında oldukça önemlidir. Bir çocuk “iyi çocuk” olduğunu bilir, çünkü annesi ya da babası ona öyle olduğunu söylemiştir. Çocuk hayatı boyunca pek çok farklı roller üstlenecektir; iyi öğrenci, başarılı sporcu, iyi anne veya Baba, başarılı doktor, sorumluluk sahibi yurttaş vs. Bütün bunlar insanın “ben”inin bütünüleyici parçalarıdır ve toplumsal düzlemde nasıl davranması gerektiğine ve başkalarının beklentilerine nasıl karşılık vereceğine rehberlik ederler.

Cooley’in görüşleri pek çok bakımdan eleştirilmiştir. Koenig’e göre (1968) bu kuramda çocuk, kendi resmini dolambaçlı bir yoldan edindiği için ve kendini iyi ya da kötü değişen derecelerde, başkalarının davranışları aracılığıyla kavradığı için, gerçekte olana ilişkin, yani gerçek kendine ilişkin bir tablo edinemez. Yöneltilen eleştirilerin ötesinde, Cooley’in yaklaşımı kendisinden sonraki pek çok kuramcıya, özellikle de Mead’in çalışmalarına kaynaklık etmiştir (Denisoff & Wahrman, 1979).

C. George H. Mead: Etkileşim Süreci Olarak Toplumsallaşma

Mead’in kuramının önemi, mekanik ve edilgen benlik ve bilinç anlayışını sona erdirmiş olmasında yatar (Swingwood, 1989). Benliğin oluşumunu, onun hem pratik toplumsal deneyimlerine, hem de bilinç deneyimlerine dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Nesnel dünyanın gerçekliğini ve onun insan gelişimindeki rolünü kabul etmiş, fakat aynı zamanda bu nesnel dünyanın içinde yer alan insanın öznel yorumunu da yer vermiştir (Poloma, 1993).

Mead, bireyin toplum dediğimiz örgütlenmenin bir üyesi haline nasıl geldiği sorunuyla uğraşmıştır. Bunun için de, toplumun temelini oluşturan etkileşim kalıplarını ve toplumsal eylemleri (acts) çözümlenmeye çalışmıştır (Swingwood, 1989). Ona göre toplumbilimin konusu, toplumsal durumlarda farklı aktörler arasında örgütlenmiş ve kalıplaşmış

etkileşimdir (Poloma, 1993). Mead'e (1985) göre, hem zihin (mind) hem de benlik, günlük yaşamın toplumsal yaratılarıdır. İnsan toplumu, zihinler ve benlikler olmadan varolamaz. İnsanlığın, uslamlama ve düşünme kapasiteleri vardır. Mead'in ayrıntılı olarak çözümlediği benliğin iki temel ögesi, onun kendi üzerinde düşünömlü (reflexive) doğası ve iletişimin sembolik biçimlerini geliştirme yeteneğidir. Benlik yalnızca toplumsal gruplarla ilişkisi içinde varolur, çünkü bireyin kendisi bir toplumsal yapıya ve düzene aittir. Zihin ve benlik, bilinç ve eylem işbirliği içindedir. Ona göre, hem insanlar hem de toplumsal düzenleri tamamlanmış olgular değildir; sürekli bir oluş içersindedirler.

Benlik, daha geniş olan yapının nesnel gerçekliğinin bir tür içselleşmesini ya da özel bir yorumunu temsil eder. Birey toplumsal etkileşim yoluyla kendinin farkına varır ve başkalarının rollerini alarak kendi resmini elde eder. Bu başkaları onun ailesi, yakın ilişkide olduğu kendi resmini elde eder. Bu başkaları onun ailesi, yakın ilişkide olduğu diğer kişiler ve bütün olarak toplumdur. "ben kimim?", "benden beklenen ne?" sorularını sorabilmek ve bunları yanıtlayabilmek, kendimizle başkaları arasındaki farkı algılayabilmemizin ve kendimizi diğerlerinin gözüyle görebilme yeteneğimizin sonucudur. Mead'e göre kendimizle konuşabilmemiz, kendi davranışlarımıza nesnel olarak sanki diğer insanların davranışlarına bakar gibi bakabilmemiz kendimize ne yapmamız gerektiğini söylememiz, rollerimizi edinmemiz, bizi insan yapan şeylerdir. İnsan olma, bir akıl (mind) geliştirme, içsel bir iletişim sürecinin sonunda ortaya çıkar.

Yeni doğmuş bir bebek, bir süre kendisiyle çevresi arasında bir ayırım yapamaz. Çocuk "benim" ve "onların" kavramlarını, ilkin annesini fark ederek geliştirmeye başlar. Dili kullanmayı öğrenerek, hem başkalarıyla hem de kendisiyle iletişim kurma yeteneği kazanır.

Çocuğun kendi kendisiyle, sanki başkasıyla konuşur gibi iletişim kurmasına, Mead "kendinin nesnesi haline gelme" adını verir. İnsanın kendisiyle iletişim kurma yeteneği, başkalarının davranışlarını ve başkalarının kendi davranışlarına verecekleri yanıtları (ya da tepkileri) sezinlemesini olanaklı kılar. Ayrıca öz-denetimi (self-control) gerçekleştirmeyi sağlar.

Mead'e göre, çocuğun kendi kendisine, başkalarına ilişkin bir perspektif kazanma yeteneği başlangıçta çok sınırlıdır. Öncelikle anne, baba, kardeş gibi en yakınındakilerin yerine geçip, 'onlar olma' oyununu oynamayı öğrenir ve kendisine onların gözüyle bakar. Çocuğun bu oyunda örnek aldığı insanlara, Mead, özel başkaları (particular others), bu sürece de "başkasının yerine geçme" ya da başkasının rolünü alma (role taking) adını verir. Özel başkaları, önemli rol modelleridir. Özellikle anne ve baba, çocuğa yetişkinlerin belli

durumlarda nasıl davrandıklarını gösterir. Sonraları buradan hareketle çocuk, başkalarının davranışlarını çıkarsamayı öğrenir.

Benlik, kişinin daha geniş topluluğun toplumsal alışkanlıklarının içselleştirilmesiyle oluşur. Mead, bu daha geniş topluluk için “genel(leştirilmiş)” başkaları (generalized others) terimini kullanır. Çocuk, bu geniş perspektifi öğrenmeli ilk deneyimlerini çocuklarla oynadığı oyunlar sırasında elde eder. Basit bir çocuk oyunu olarak görünen, aslında bir tür öğrenme uygulamasıdır. Aynı model, kişinin kendi rolünü, başkalarının rollerini bilerek ve kabullenerek oynadığı yaşam oyunları içinde geçerlidir (Poloma, 1993). Başka bir deyişle, oyun toplumda etkin bir özne olmanın gerektirdiği perspektifleri edinmenin ilk deneyimidir.

Topluluğun ya da “genel başkalarının” alışkanlıklarını ve değerlerinin içselleştirilmesi konusunda, Mead benliğin ikili doğasından yola çıkar. Her bireyin benliği, biyolojik ve psikolojik “ben” (I) ile toplumsal “bana”nın (me) bir bileşimidir. “Ben” (I), biricik (unique) bir varlık ve öz yapı olarak, başkalarının davranışlarına tepki verir. “Bana” (me) ise, benliğin toplumsal tarafıdır, başkalarının davranışlarına katılır. Benliğin bu toplumsal yanı, başkalarının dikkatinin nesnesi olduğunun farkındadır. Bu nedenle davranışlarını denetler. “Ben” ise, başkalarından bağımsız davranışlarda özgürdür. Başka bir deyişle, bireysel “ben” özgürlük, sorumluluk ve bilinçli eylem anlamlarını taşırken, toplumsal ben başkaları tarafından içselleştirilmiş olan genel tutumlarla ilgilidir. Bu iki ben arasında diyalektik bir ilişki vardır. Bir bütün olarak benlik, genel başkalarının örgütlü davranışlarını ve birey aktörün kendiliğindenliğini birleştirir. Herkes toplumsal dünyanın kaçınılmaz olarak bir parçası olsa bile, her birey ona kendine özgü bir biçimde tepki verir.